

Vingeroefeningen

Een poging tot *flashback* en *flash forward*

Marita de Sterck

Heel wat jonge mensen schrijven, over hun ervaringen en ideeën, over hun emoties en leefwereld. Ze voelen behoefte aan feedback, aan een schouderklop en kritische maar constructieve commentaar. Vaak blijven ze op hun honger. Op school krijgen ze niet altijd de opdrachten en feedback die ze zoeken. Ouders en vrienden bejubelen de kersverse pennenvruchten, aardig voor hun wankel schrijversego maar een tekst gaat er niet meteen van groeien. Bestaande schrijfcursussen zijn duur en niet echt afgestemd op jongeren. De vraag rijst of er niet veel talent verloren gaat, zowel bij autochtone als bij allochtone jongeren, wegens nooit echt op scherp gezet. En of niet alle jongeren de kans verdienen om ooit zelf eens uit te zoeken of ze creatief schrijven fijn vinden en talent hebben.

...aar kun je mensen wel helpen bij hun pogingen tot creatief schrijven? Ook jongeren? Ook jongelui voor wie Nederlands de tweede of derde taal is? Zou zoiets ook in de klas kunnen? Wel op school maar niet op een schoolse manier? En ook in niet-literaire richtingen? In het kielzog van vijf jaar praktijkervaring met het project *'Vingeroefeningen, een cursus verhalen schrijven voor jongeren'* (1998-2002) en de studiedag *'Creatief schrijven in de klas'* (24 april 2002) een poging tot *flashback* en *flash forward*.

HET PRILLE BEGIN

De kiem van het project *'Vingeroefeningen, een cursus verhalen schrijven voor jongeren'*, ligt in het symposium *'Leesbevordering 14+'* dat minister Weckx in oktober 1994 met medewerking van de Koning

Boudewijnstichting in Brussel organiseerde. Met het oog op dit symposium verzamelde de Koning Boudewijnstichting stimulerende lees- en schrijfbestedingsprojecten in diverse Europese landen om ideeën op te doen voor Vlaamse initiatieven.

Voorbeelden strekken. En maken ook leemtes zichtbaar. Een van de opvallende leemtes was een cursus creatief schrijven voor jongeren. Voor volwassenen bestonden er schrijfacademies en -cursussen, in de omringende landen, in eigen land. Maar schrijfcursussen voor jongeren waren nauwelijks te vinden en als het ging om jongeren met verschillende culturele achtergronden, met Nederlands als tweede of derde taal, was het helemaal armoe troef. Een andere opvallende leemte: steeds meer jonge allochtone auteurs kleurden het literaire landschap in de omringende landen, ook in Nederland, maar Vlaanderen volgde niet.

CURSISTEN AAN HET WOORD

FREDERIK: "Op school wordt weinig over dit soort hobby gesproken. Thuis begin ik aan vele verhalen maar loop altijd vast. Dan is het belangrijk om een prik te krijgen. Voor mij is de cursus een nest van ideeën waaruit ik misschien verhalen haal. Opdrachten dwingen je om creatief te zijn. De stimulans om iets leesbaars te maken, is groter. Even belangrijk vind ik de commentaar van medecursisten: ze zijn met hetzelfde bezig, en slagen er toch in om jouw tekst te evalueren."

EMINE: "Wat je niet durft te uiten tegenover je ouders, zet je wel op papier. Dat verwachtte ik van deze cursus: meer en duidelijker feedback dan in de les Nederlands."

KADDOSJ: "Ik wil op papier zetten wat er in me omgaat. Het leuke aan een schrijfcursus voor jongeren is dat je leert om naar de ideeën van anderen te luisteren en zelf leert te zeggen wat je van hun teksten vindt. Als in zo'n groep mensen uit verschillende culturen zitten wordt dat extra boeiend. Ik hou ervan dat mensen me rechtuit zeggen wat beter kan. Van fouten kun je leren."

MATTIAS: "Ik heb op de cursus geleerd om niet te snel tevreden te zijn en strenger te zijn voor mezelf, om echt op teksten te werken, om ze te laten rijpen. Ik herschrijf mijn teksten drie, vier keer. De finishing touch zit 'm in kleine dingen, maar is heel belangrijk."

ZERIN: "Ik kan me moeilijk uitdrukken met woorden. Toch wil ik mijn gevoelens kwijt. Als ik schrijf vertrek ik altijd vanuit mezelf. Wat ik niet uitgelegd krijg, wil ik schrijven. Ik heb vooral geleerd om meer te durven bij het schrijven, om mijn tekst voor mezelf en ook voor anderen te durven voorlezen. Ik heb ook leren schrappen."

ALINE: "Ik speel al negen jaren viool, en mijn leraar helpt mij, is heel streng en ik leer nog wekelijks bij. Ik heb vaak gedacht: waarom bestaan er toch geen coaches voor schrijven?"

SAYFOULAH: "Schrijven heldert op, geeft je een blik op je dagdagelijkse leven. Schrijven is dingen bijhouden die je anders vergeet. Oefeningen leren je je eigen zinnen ontcijferen en beter verwoorden wat in jezelf zit."

Het project *Vingeroefeningen* begon te smeulen. Vanuit vragen. Kun je schrijven wel leren? Nee, als het zou gaan om pasklare recepten. Ja, misschien, als het zou gaan om prikkelende oefeningen die beginners leren omgaan met belangrijke valkuilen en met feedback. Keuzes werden gemaakt: voor de groep jongeren van 15-21 jaar; voor jongeren met verschillende culturele achtergronden; voor jongeren met Nederlands als eerste, tweede of zelfs derde taal; voor het leren schrijven van vlotte, toegankelijke verhalen; voor jeugdauteurs als docenten creatief schrijven. Het ging om auteurs die gewend waren om met groepen jongeren te werken, die zelf een leertraject hadden afgelegd en hun eigen ervaringen, ook hun faalervaringen, met het schrijven en publicatieklaar maken van verhalen wilden bespreken.

Er groeide een kern van vaste schrijfdocenten: Els Beerten, Daniel Billiet, Kolet Janssen, Bart Moeyaert, André Sollié en Marita de Sterck. Als gastdocenten traden op: Ed Franck, Anne Provoost, Jan Simoen en Kaat Vrancken. De docenten ontwierpen speelse uitnodigende schrijfoefeningen, testten ze uit, gaven feedback, vertelden over de kneepjes van het vak, hun eigen faalervaringen en prille begin, en gaven kritische maar constructieve commentaar.

Met het oog op de speurtocht naar schrijflustige allochtone jongeren ging de Koning Boudewijnstichting samenwerkingsverbanden aan met Lokale Integratie Centra (LIC) die contact opnamen met de scholen uit de regio en met jongerencentra. Een boeiend leertraject voor cursisten én docenten ging in 1998 van start.

DE OEFENINGEN

Welke schrijfoefeningen stop je in een pakket voor jonge beginners? De lat mag niet ondraaglijk hoog liggen, maar aan losgerommel in de marge heeft niemand iets. Als het gaat om jongeren op gang trekken en ze met feedback leren omgaan, moet er gezocht worden naar oefeningen die meteen kunnen prikkelen tot schrijven, die leren woekeren met limieten, bepaalde deelvvaardigheden trainen en jongelui confronteren met de moeilijkheden die beginnende schrijvers op hun pad kunnen tegenkomen.

Een van de interessantste valkuilen vormt de introductie van een *personage*. Een personage niet expliciet presenteren op een zilveren blaadje, maar laten oplichten door woorden en daden,

De uitdaging bestaat erin om met de hulp van laagdrempelige oefeningen boeiende oefenkansen te creëren en prille probeersels via stimulerende feedback groeikansen te geven.

een personage indirect maar raak typeren zodat de lezer zelf ook nog interpreterend aan de slag moet, is een beweging op glad ijs waar beginners (en gevorderden) hun handen mee vol hebben. De uitdaging bestaat erin om vanuit deze valkuil haalbare oefeningen te verzinnen. *Jongeren uit een brede selectie van foto's een intrigerend of veelbelovend portret laten kiezen, ze een identiteitskaart bij dit portret laten verzinnen en dan vanuit dit portret voorzichtig en stapsgewijs naar een personage laten evolueren*, is zo'n oefening.

Een andere belangrijke valkuil is het schrijven van *dialogen*. Niet zomaar wat los getaterd maar een dialoog die de lezer iets wezenlijks leert over de personages, waarin emotionele spanning zit, waarin belangrijke keerpunten voelbaar worden. Geen houterige stroeve boekentaal die levende mensen nooit uit hun strot zouden krijgen maar een taal die natuurlijk en soepel klinkt. En, onvoorstelbaar lastig: elk personage een eigen stem geven. *Een stukje video tonen met twee pratende personages (maar zonder geluid of onderteksten) met de opdracht deze mensen op papier te laten praten*, is een haalbare oefening die trainingskansen biedt op dit terrein.

Schrijven met al je zintuigen op scherp, betekenisvolle flashbacks creëren, brieven construeren die de personages profiel geven, met vertelperspectieven en met verteltijden spelen, een scène openen, uitwerken en sluiten, een spanningsboog en prikkelende conflicten uitwerken,... Op deze terreinen blijf je ook als gevorderd auteur

een leven lang oefenen. De uitdaging bestaat erin om met de hulp van laagdrempelige oefeningen boeiende oefenkansen te creëren en prille probeersels via stimulerende feedback groeikansen te geven. We willen onze oefeningen in 2003 publiceren maar we bieden de lezers van VONK alvast een voorproefje (zie bijlage).

FEEDBACK

Bij de cursus *Vingeroefeningen* horen Atoma-schriften. Met de hand schrijven is immers trager schrijven, met zichtbare correcties. Het gaat ook om democratisch materiaal, overal en altijd beschikbaar. Afhankelijk van de opdracht krijgt de groep ongeveer een half uur schrijftijd. Dit hoeft niet op de vaste plek, uitwijken naar de vensterbank of vloer behoort tot de mogelijkheden. Zijn er meerdere lokalen ter beschikking, dan kan ook daar een rustiger plekje gezocht worden. Terwijl de groep schrijft, loopt de coach-lesgever rond en geeft, waar gevraagd, een eerste, stimulerende feedback. Dan wordt de groep verzameld en gevraagd om hapjes uit de kersverse tekst voor te lezen. Dit is voor de meeste beginners niet makkelijk. Het vraagt een pleidooi en een woordje uitleg: over hoe belangrijk en onvervangbaar voorlezen is als toetsmoment.

Wordt het zelf of zout, of eerst zelf en dan zout?

Tijdens het voorlezen van een tekst verandert er iets: in de voorlezer, in de tekst, in de luisteraars, in de ruimte tussen alle betrokken partijen. Er hangen woorden in de lucht, ze komen net kijken en ze willen groeien. Het is keer op keer een beetje een gewijd moment als een beginner zijn creatie in de groep gooit. Als het laatste woord is gele-

zen, kijkt iedereen de coach aan, ook wie naar zijn blad staart. Er wordt een weerwoord verwacht. Wat de coach zegt, luistert altijd nauw, het valt toch een beetje in een open wonde. Wordt het zalf of zout, of eerst zalf en dan zout? Er zijn geen sluitende antwoorden, ook niet voor een coach die al wat langer rondloopt, die al wat meer heeft gezien en gehoord en gelezen en eventueel geschreven. Misschien zijn er wel alleen vragen. De eerste vraag mag naar de voorlezer zelf gaan: *zou je zelf iets veranderen nu je de tekst hebt voorgelezen?* Zelfcorrectie is een belangrijk mechanisme maar ook iets wat je moet leren.

Daarna krijgt de groep de kans om te reageren, maar niet in het wilde weg. Ook hier is de eerste vraag belangrijk: *wat zijn sterke punten van de tekst die je*

Veel vraagtekens en veel voorwaardelijke wijs en vooral de boodschap dat wie de tekst maakte, zelf eigenaar blijft van de tekst, zelf kiest wat zal bewegen.

net hoorde? Wat bleef je bij, wat raakte je? Eerst krijgt de groep het woord, dan vult de coach aan: wat waren volgens hem of haar sterke punten van de tekst? Elke tekst heeft wel iets positiefs, al gaat het om enkele woorden, en elke tekstproducent, welke leeftijd hij ook heeft, moet zijn goede kanten kunnen omhelzen om daarna voluit in de spiegel

te durven kijken en ook de scherpe randjes te zien. Om de hamvraag aan te kunnen: *wat kan anders en beter? Wat werd misschien wel anders gelezen of gehoord dan het bedoeld was? Wat heeft de groep niet gesnapt? En wat doe ik daar mee?*

De coach luistert en modereert. Bijna altijd zijn de reacties van de groep divers, duiken tegenstrijdige verklaringen op. Wat de een prachtig vindt aan een tekst, vindt de ander

juist vreselijk. Dat zet aan tot relativeren. Elk lezer/ luisteraar leest/hoort een beetje haar/zijn eigen verhaal in een tekst en daar kun je als tekstproducent van leren. Het hele gesprek vormt niet alleen een leerschool in omgaan met feedback, maar ook in constructieve feedback formuleren. De coach kan de kanttekeningen in vragen omzetten. De aanloop is te sloom, wordt: *stel dat je in de aanloop zou snoeien en met de deur in huis zou vallen? Stel dat je wat verkleinwoorden zou schrappen? Of wat superlatieven? Wat als de hij-verteller een ik-verteller zou worden? Wat als dit en wat als dat? Wat zou er met de tekst kunnen gebeuren?* Veel vraagtekens en veel voorwaardelijke wijs en vooral de boodschap dat wie de tekst maakte, zelf eigenaar blijft van de tekst, zelf kiest wat zal bewegen.

Eigenlijk gaat het om een uitnodiging, of de tekstproducent eens wil kijken of er iets kan bewegen, ondanks de weerstand, de angst, de hardnekkigheid en de vasthoudendheid waarmee iedereen met zijn eigen teksten vergroeid is. Het gaat om een kans om wat afstand te scheppen tussen pen en papier, wat lucht daartussen te pompen, wat andere mensen en andere woorden daartussen te plaatsen. Ook al zou je bij je eerste versie blijven, ook al zou je geen jota veranderen, je kunt iets opsteken van de mentale bewegingen die deze vragen in gang zetten. Iets over je tekst. Iets over jezelf. Je wordt geprikkeld om je creatie en jezelf te bevragen, om uit alles wat gezegd wordt datgene te halen wat je prille tekst kan doen groeien. Het is niet niks: leren luisteren naar feedback en toch jezelf blijven. Als we eerlijk zijn, moeten we bekennen dat we daar ons hele leven mee bezig zijn, ook buiten de schrijfklas. Even tegenstribbelen, dat hoort erbij. Dan wat darlings killen. Zwoegen, vorm zoeken, vorm die begrepen kan worden. Komen tot het beste wat je in huis hebt. Bij

deze opdracht. Op dit moment. Op deze plek.

Constructieve feedback kan olie op het vuur gooien, kan groei-kracht activeren, als die feedback respect toont voor de eigen klank-
kleur van elke tekstproducent, ook al doet hij wel eens vreemde dingen met ons dierbaar Nederlands. Wegens jong en zot, wegens opgegroeid in een andere taal. Er gebeurt een en ander als al dat jonge geweld op onze taal wordt losgelaten, zeer zeker als het Nederlands niet hun eerste taal is. Maar het Nederlands wordt er niet armer van, integendeel. Zoals in nogal wat hedendaagse muziekstijlen, komt er wel eens iets heel vitaals uit de bus. Sceyfoulah uit Merksem viste tijdens de cursus naar oude Vlaamse spreekwoorden en uitdrukkingen. Hij wou weten wat ze betekenden, vergeleek ze met de spreekwoorden uit zijn eigen taal ... Tot in een tekst van hem een personage opdook dat een vrij gedragen, bloemrijk Nederlands spreekt. Even gefronste wenkbrauwen in de groep en dan het gevoel dat we meteen, zonder expliciete uitleg, weten dat dit personage een ouder iemand is, met gevoel voor traditie, dat oplicht door zijn taalgebruik en spreekwoorden.

Tot mijn eigen kostbare leermomenten tijdens deze cursus behoren de ogenblikken waarin culturele diversiteit in al zijn rijkdom tastbaar werd, in de interactie, in de teksten, in het kleurrijke Nederlands.

WAT HEBBEN WE GELEERD?

Hoe langer ik schrijftraining geef, hoe sterker ik de schrijfopdrachten bij het aanbren-
gen ook meteen relativeer: het gaat niet om 'een verhaal' schrijven, maar om een hapje tekst, een aanloop creëren, iets op papier

zetten dat mogelijk kan groeien, ook als deze ruimte niet de ideale schrijfplek is, ook als dit moment niet de ideale schrijftijd is. Zo'n opdracht heeft ook iets oneerlijk en onhaalbaar: je gaat niet op commando zitten schrijven. Maar als je op korte termijn diverse reacties wil krijgen op een stukje tekst is dit geen slechte weg. Ik vermeld ook uitdrukkelijk dat wie snel en vlot schrijft niet altijd op termijn de knapste resultaten bereikt, dat degenen die bereid zijn om koppig voort te ploeteren, vaak het sterkst groeien.

De coach is niet degene die alles beter weet, maar degene die 't mee mogelijk maakt dat een stukje tekst geboren wordt en gaat groeien, meer vroedman of vroedvrouw dan plastisch chirurg.

Als het gaat om creatief schrijven is het m.i. belangrijk dat je duidelijk maakt dat je je eerder opstelt als coach dan als corrector. Het creatief proces staat centraal, niet meteen het foutenonderwijs. De coach is niet degene die alles beter weet, maar degene die 't mee mogelijk maakt dat een stukje tekst geboren wordt en gaat groeien, meer vroedman of vroedvrouw dan plastisch chirurg. Bij dit soort oefeningen gaat het niet in eerste instantie om fouten die de spellingscorrector rood laat oplichten en om opmerkingen als: 'cursist houdt zich niet aan de opdracht'.

Het geven van stimulerende commentaar op de oefenresultaten zodat de cursist een kritische evaluatie van zijn werk krijgt en leert reflecteren over zijn teksten en mogelijkheden is een proces waarin ook de coach kan groeien. In de loop van het traject stopte ik als coach steeds meer energie in het leren omgaan met feedback en het ontwikkelen van zelfkritiek zonder eigenheid te verliezen. Wat ik één keer heb gedaan,

VINGEROEFENINGEN, HET BOEK

Els Beerten, Daniël Billiet, Kolet Janssen, Bart Moeyaert, André Sollié en Marita de Sterck hebben een aantal beknopte, prikkelende schrijfoefeningen uitgewerkt. Deze oefeningen worden gebundeld in een informatief jeugdboek over creatief schrijven dat in april 2003 verschijnt bij CANON Cultuurcel. Geen papieren redacteur of corrector, wel een vat vol ideeën, dat de doe-het-zelver thuis op dreef kan helpen.

Naast oefeningen bevat het boek ook prikkelende citaten over schrijven en teksten van beginners en gevorderden. De meeste oefeningen zijn ook in de klas bruikbaar.

Komen o.a. aan bod:
Een personage introduceren;
Dialogen;
Zintuiglijk schrijven;
Flashbacks;
Perspectieven;
Spanning en conflicten.

maar nooit meer ... is het voorlezen van een sterke literaire tekst als startpunt. Na een knap stukje beroepsproza aanhoord te hebben, blijven niet alleen schrijflustige beginners maar ook geoefende pennen verlamd achter. Literaire hoogtepunten hebben nogal eens een castrerend effect, zeker als impliciet of expliciet de boodschap wordt gegeven: nu gaan wij ook zoiets proberen.

Wat ik lastig blijf vinden, is op een relatief korte tijd een sfeer creëren waarin cursisten zich veilig voelen om te schrijven en om feedback te geven en te krijgen, vooral als de groep heterogeen is. En heterogeen waren onze groepen. Samen schrijven met jongeren voor wie Nederlands de moedertaal is, bleek niet evident voor veel jongelui voor wie Nederlands de tweede of derde taal is. Het vergt extra moed om dan je prille teksten voor te lezen. Aanvankelijk was het de bedoeling om vooral allochtone jongeren, die bij nogal wat bestaande culturele projecten uit de boot vallen, extra kansen te bieden met deze cursus door de drempel voor hen zo laag mogelijk te houden. De ervaring leerde dat diverse groepen jonge Vlamingen ook gebaat zijn bij een laagdrempelige aanpak en dat het voor alle jongeren én docenten interessant is om in een multiculturele groep te werken.

Voor de rekrutering van Vlaamse jongeren moesten niet veel inspanningen geleverd worden. Persberichten in kranten en tijdschriften, de verdeling van brochures in scholen en jongerencentra volstonden. Maar de rekrutering van allochtone jongeren bleek een arbeidsintensieve zaak. Deze jongeren worden niet altijd bereikt via de reguliere pers. Ze denken soms dat de cursus te zwaar is voor mensen voor wie Nederlands niet de moedertaal is. Eenmaal in de groep opgenomen stellen ze vaak vast dat de oefeningen haalbaarder zijn dan ze eerst dachten. Ze hebben dus extra informatie en aanmoediging nodig om zich in te schrijven. De meeste allochtone kandidaten werden gevonden in de onmiddellijke werkingskring van de LIC's, vaak via persoonlijke contacten. We hebben echter het gevoel dat we met *Vingeroefeningen* nog veel allochtone kandidaten niet bereikt hebben.

Ongeveer een derde van de ingeschreven cursisten haakte af, om diverse redenen: veel jonger of ouder dan de rest van de groep, enige jongen of enige allochtoon in de groep, job gevonden, slecht rapport, niet compatibel met andere hobby's, cursus onderschat,... Er waren duidelijk meer afhakers bij de allochtone jongeren; zij werkten vaak buitens- of binnenshuis op zaterdag, sociale en familiale verplichtingen wogen soms zwaarder, faalangst sloeg wel eens toe als ze hun teksten vergeleken met cursisten voor wie Nederlands de moedertaal is ...

Er is kortom op dit vlak nog heel wat werk aan de winkel. Een verrijkende toevoeging

die CANON Cultuurcel (vanaf 2003 organisator van het project *Vingeroefeningen*) wil doorvoeren, bestaat erin om naast de Vlaamse schrijfdocenten ook allochtone auteurs als schrijfdocent in te schakelen. Het belangrijkste dat ik zelf na vijf jaar *Vingeroefeningen* geleerd heb, is dat een groep aanzetten tot schrijven vooral een feest wordt als je als coach laat voelen dat je er zelf plezier aan beleeft, dat het een voorrecht en een eer is om jongelui de kans te geven om uit te vinden dat schrijven leuk kan zijn, om ze te mogen helpen bij hun tekstcreaties, om het allebei te mogen uitwrijven: de zalf en het zout en te zien dat er iets gaat bewegen.

Marita de Sterck
marita.de.sterck@pandora.be

BIJLAGE: Gesneden koek?

Een oefenparcours waarin de belangrijkste valkuilen voor beginnende schrijvers aangepakt worden, beslaat uiteraard al gauw heel wat uren, maar het loont ook de moeite om op één of enkele van deze aspecten te trainen, bijvoorbeeld gedurende twee lesuren Nederlands, of tijdens een projectdag. Het eerste deel van de hierna volgende oefening kan uitgevoerd worden in ongeveer 100 minuten. De leerlingen kunnen 20 à 30 minuten schrijftijd krijgen, de leraar loopt rond en is beschikbaar voor wie advies wil. Het tweede deel zou een oefening voor thuis kunnen zijn.

Een leraar Nederlands kan zelf schrijf oefeningen geven of een jeugdauteur als gastdocent in huis halen. Beide formules hebben voordelen. De leraar kent de groep beter, maar zit misschien meer gevangen in posities en rollen. Een jeugdauteur kan putten uit eigen publicatie-ervaringen, kan eigen groeilijnen opduiken, vrijmoedig tonen waar hij zelf onderuit ging, op zijn bek viel, vertellen uit welke faalervaringen hij wat en hoe geleerd heeft. Maak wel duidelijke afspraken met je gastdocent. Niet alle jeugdauteurs willen dit soort oefeningen geven of over eigen faalervaringen vertellen. Expliciteer je verwachtingen en probeer de auteur ook een duidelijk beeld van je groep te geven.

DEEL 1: KOEKENBAK, EEN AANZET TOT ZINTUIGLIJK SCHRIJVEN

“En even later bracht ik, terneergeslagen door de sombere dag en het vooruitzicht van de treurige volgende, gedachteloos een lepeltje thee waarin ik een stukje madelaine gesopt had naar mijn mond. Maar op het moment dat deze met koekkrumels vermengde slok thee mijn gehemelte raakte, kreeg ik een schok en concentreerde ik mijn aandacht op wat er voor buitengewoons in mij gebeurde.”

UIT: Marcel Proust: *De kant van Swann* (De Bezige Bij)

“Om een koekje te beschrijven, moet je je zintuigen maximaal benutten. Zo’n inleef-oefeningen veranderen je teksten radicaal.”

Sayfoulah (na de cursus)

KOEKEN IN WOORDEN

Kies één koekje uit een koekendoos met een assortiment van koekjes, oude en nieuwe, vertrouwde en vreemde, verse en verjaarde. Bedenk waarom je precies dit koekje koos en niet een ander. Verken je koekje met woorden, maar nog niet proeven! Welk zintuig werd het eerst geactiveerd? Bij sommigen komt het kijken eerst, bij anderen het ruiken, het voelen,...

Laat nu echt al je zintuigen één na één los op het gekozen koekje en noteer losse woorden bij je wat je zintuigen je vertellen:

- *Zien*: Hoe ziet het door jou gekozen koekje eruit? Vorm? Kleur? Doe je ogen dicht. Zie je het voor je? Kijk nog eens. Wat maakt het koekje apart? Iemand die het niet kan zien, zou het op basis van je beschrijving moeten kunnen zien.
- *Tasten*: Betast het koekje met je vingers. Hoe voelt het? Glad? Zanderig? Plakt het aan je vingers? Zoek woorden waardoor de lezer mee kan voelen.
- *Ruiken*: Ruik aan je koekje, besnuffel het. Wat maakt de geur apart? Zoek woorden waardoor de lezer mee kan ruiken.
- *Proeven*: Neem een hap en kauw. Doe je vanzelf je ogen dicht of juist niet? Hoe proeft het? Hoe voelt het in je mond, op je tong? Plakt het aan je kiezen? Neem je tijd, laat je smaakpapillen werken. Zoek woorden waardoor de lezer mee kan proeven.

Lees alle losse woorden even voor jezelf voor. Omcirkel de woorden die volgens jou goed zijn, waar je wat mee kunt.

Wie wil enkele van die woorden hardop voorlezen en de resten van zijn of haar koekje tonen? Wat is goed gevonden? Wie vult aan?

Waarin verschilt een *café noir* van een *madeleine*? Wat is de eigenheid van een *boudoir*, een *suikerwafel*?

BEDENK EEN PERSONAGE BIJ JE KOEKJE

Welk personage zou bij je koekje passen? Waarom?

Wie is hij/zij? Wat is de link tussen hem/haar en dat koekje?

Het kan een echt personage zijn of een verzonnen personage, of een mix.

Noteer voor jezelf zoveel mogelijk losse woorden bij je personage, maar het is uiteraard niet de bedoeling dat je je personage uitvoerig gaat beschrijven, dat je het op een presenteerblaadje aanbiedt aan de lezer.

JE PERSONAGE HAPT

Schrijf nu een kort stukje met volle zinnen. Je personage ziet het koekje, ruikt en voelt, neemt een eerste hap, proeft. Probeer die eerste hap zo zintuiglijk mogelijk weer te geven. Gebruik de losse woorden die je eerder noteerde. Het is niet de bedoeling om een afgerond verhaal te maken, we beginnen klein, misschien groeit er een fragmentje of aanzetje uit.

STUKJES VOORLEZEN EN GROEPSGESPREK

Wie wil een stukje voorlezen? Is er iets dat de voorlezer zelf na het voorlezen al meteen zou willen veranderen?

Wat vond de groep sterk, welke woorden bleven bij? Wat snapte de groep niet? Was dat de bedoeling? Wie geeft suggesties om deze tekst te laten groeien? Met welke suggesties kan de voorlezer iets doen?

Waar je eerst veel woorden zocht voor al je zintuigen (omdat je dat ook gevraagd werd) moet je later misschien wel dimmen.

Vaak zijn je eerste zinnen niet zo sterk, omdat je zelf al schrijvend op dreuf moet komen. Bij het voorlezen voel je soms zelf dat je vijfde, zesde, ... zin misschien wel eens een beter startpunt zou kunnen zijn.

NAKAARTEN

Vond je de oefening leuk? Waarom wel of niet?

Zintuiglijke beschrijvingen kunnen personages laten oplichten, kunnen lezers prikkelen, omdat ze vaak zo herkenbaar zijn. Het zintuiglijke is iets wat mensen delen, maar elk individu gebruikt zijn zintuigen ook op een heel eigen manier. En elke cultuur gaat ook anders met zintuigen om. Het is dus vaak een mooie ingang om iets te doen met herkenning en verschil.

Kennen jullie voorbeelden uit de literatuur? Zintuiglijke beschrijvingen die bij bleven?

Als het over ruiken gaat, duikt uiteraard Süskinds *Parfum* op.

“Zeg me, hoe ruikt een zuigeling eigenlijk die ruikt zoals jij vindt dat hij moet ruiken? Nou?”

‘Die ruikt lekker,’ zei de min.

‘Wat is “lekker”?’ brulde Terrier tegen haar. ‘Er ruikt zo veel lekker. Een bosje lavendel ruikt lekker. Soepvlees ruikt lekker. De tuinen van Arabië ruiken lekker. Ik wil weten hoe een zuigeling ruikt.’

De min aarzelde. Ze wist wel hoe zuigelingen ruiken, dat wist ze heel goed, ze had er immers tientallen gevoed, verzorgd, gewiegd, gekust... ‘s nachts kon ze ze met haar neus vinden, zelfs nu had ze de zuigelingengeur duidelijk in haar neus. Maar ze had hem nog nooit met woorden omschreven.

‘Nou?’ blafte Terrier en hij pulkte ongeduldig aan zijn nagels.

"Tja..." begon de min, 'dat is niet zo makkelijk te zeggen, want... want ze ruiken niet overal hetzelfde, hoewel ze overal lekker ruiken, begrijpt u, pater, hun voetjes bijvoorbeeld, die ruiken als een gladde warme steen - nee, meer als aardewerken potten... of als boter, als verse boter, ja precies: ze ruiken als verse boter. En hun lijfje ruikt als... als een beschuit die in de melk is gedoopt. En op hun hoofd, bovenop, achter aan hun hoofd, waar het haar in een kruin zit, daar, kijk pater, waar bij u niks meer zit...' en ze klopte Terrier, die door deze vloed van gedetailleerde domheid een moment sprakeloos was geworden en gedwee zijn hoofd had laten zakken, op zijn kale schedel, '... hier, precies daar ruiken ze het lekkerst. Daar ruiken ze naar caramel, dat ruikt zo zoet, zo heerlijk pater, dat kunt u zich niet voorstellen! Als je ze daar eenmaal hebt geroken hou je van ze, of ze nu van jezelf of van een ander zijn. Zo en niet anders moeten kleine kinderen ruiken.'"

UIT: Patrick Süskind: *Het parfum* (Bert Bakker, 1991)

Welke woorden gebruikt Süskind om de geur van een baby aan te duiden? Welke blijven bij? Welke werken echt?

Heel bekend is uiteraard de passage uit *De kant van Swann* (De Bezige Bij) waarin Marcel Proust beschrijft welk effect een *madeleine*koekje, gesopt in een lepeltje thee, op hem had. Het was een 'sombere dag' en hij voelde zich 'terneergeslagen', maar op het moment dat de met koekkrumels vermengde slok thee zijn verhemelte raakte, sloeg zijn stemming om.

* * *

DEEL 2: EEN DUIK IN HET VERLEDEN

"Een heerlijk gevoel van vreugde, waarvan ik de oorzaak niet kende, had zich van mij meester gemaakt en isoleerde mij van mijn omgeving. Waar kon dit machtige vreugdegevoel vandaan komen? Ik voelde dat het te maken had met de smaak van de thee en het gebak, maar dat het daar oneindig ver bovenuit steeg en van een heel ander karakter was. Waar kwam het vandaan? Wat betekende dat? Waar kon ik het vatten?"

UIT: Marcel Proust: *De kant van Swann* (De Bezige Bij)

"Alleen met de taal kunnen we teruggrijpen naar wat voorgoed verdwenen is."

Hafid Bouazza

PROEVEN IS VOELEN

Bedenk een gevoel dat je koekje bij je personage oproept. Het kan iets te maken hebben met hoe het koekje ruikt of smaakt of voelt.

Schrijf een vervolg op je eerste stukje waarin je dat gevoel probeert weer te geven. Niet à la Proust door het zelf te benoemen: 'een heerlijk gevoel van vreugde', 'dit machtige vreugdegevoel'.

Kies voor een minder directe weg. De lezer mag best even zoeken. Bij te veel hints voelt de lezer zich onderschat, maar bij te weinig hints haakt hij wel eens af.

Stel dat je dat koekje intussen hartsgrondig beu bent, kies dan iets anders binnen handbereik: een stuk fruit, een snoepje,... om verder te oefenen.

EEN FLITS

Pagina's verder bedacht Proust dat bij de smaak een herinnering hoorde en dat die herinnering hem waarschijnlijk zo in beroering had gebracht. Maar het beeld bleef vaag, hij kreeg het maar niet scherp. Hij vroeg zich af of hij de herinnering ooit weer scherp voor zich zou zien. En opeens schoot de herinnering hem te binnen.

Wat jouw personage voelt bij het proeven maakt ook iets uit het verleden wakker. Een zintuiglijke ervaring in het hier en nu roept iets op, een herinnering aan lang of minder lang geleden: een gevoel, een gebeurtenis,...

Wat is er in het leven van je personage gebeurd, wat heeft het met dat koekje te maken?

Hoe trekt het koekje je personage het verleden in?

Hieruit zou een *flashback* of terugblik kunnen groeien.

FLASHBACK

"En opeens schoot de herinnering mij te binnen. Het was de smaak van het stukje madeleine, dat tante Léonie mij zondagsmorgens in Combray als ik haar in haar kamer goedemorgen kwam zeggen, gaf, nadat ze het in lindebloesemthee had gedoopt."

UIT: Marcel Proust: *De kant van Swann* (De Bezige Bij)

Meteen zag Proust weer haar huis en de hele omgeving voor zich, een hele wereld dook op uit dat hapje. Is dit herkenbaar?

Een *flashback* betekent letterlijk: een flits terug, naar achteren, achterwaarts de tijd in, een terugblik. Het woord duidt aan dat het om een snelle overgang gaat en om een overgang van het heden naar het verleden. Flashbacks kennen we uit romans, films, videoclipps, maar zeker ook uit ons gewoon dagelijks leven. Want we springen nogal eens van het hier en nu naar vroeger. Vaak zijn het onze zintuigen die zo'n sprong in de tijd op gang trekken, snel en spontaan, zonder dat we er bij stil staan.

Ik hoef maar een *café noir*-koekje te ruiken of ik spring terug in de tijd. Ik zit stijf rechtop in een ouderwetse huiskamer, op familiebezoek bij een saaie oude tante en ik krijg een *café noir*-koekje. Ik likte altijd stiekem het glazuur van zo'n koekje tot er in mijn handpalm een kleverige brij overbleef die ik niet wou opeten. Ik kwam nogal eens in de problemen als ik die tante bij het weggaan een hand moest geven. Mijn beste hand, de rechtse dus, die onder de plakkerige kruimels zat.

Zo'n herinnering heeft tegelijk iets privé en iets gedeelds want wel meer mensen hebben vergelijkbare herinneringen. Ik ben niet de enige die met zo'n koekje knoeide. Smoutebollen roepen bij veel mensen een kermisfeer op, softijsjes strandtaferelen,... Nog voorbeelden van zintuiglijke ervaringen die het verleden wekken? Welke delen we? Welke maken iemand apart?

Als we van de herinneringen van een personage een min of meer afgeronde scène maken die de tijdslijn van het verhaal even doorbreekt of onderbreekt waarna we de chronologische draad weer opnemen, hebben we een flashback geschreven.

Als je personage een blik in de toekomst werpt vanuit het hier en nu spreken we van een *flash forward*, maar dit wordt opvallend minder gebruikt. Een van de redenen is dat de lezer bij een flash forward de aanwezigheid van de schrijver heel erg voelt. Personages kunnen niet echt in hun toekomst kijken, de schrijver wel. Personages kunnen alleen maar gissen naar hun toekomst, tenzij ze god heten. Een voorbeeld van zo'n flash forward die nota bene opduikt vanuit een flashback:

"Soms denk ik terug aan onze treinrit naar hier en vraag ik me af of ik misschien een voorgevoel had. Misschien wilde ik niet komen omdat ik wist dat mijn hele leven door elkaar gehaald zou worden?"

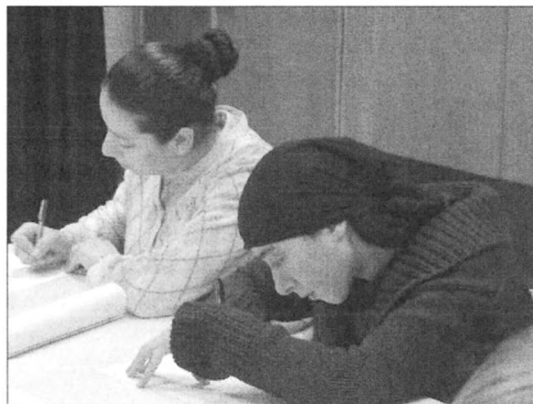
UIT: Anne Provoost: *Vallen* (Houtekiet, 1994)

SPRINGEN

Probeer nu zelf een flashback te schrijven waarbij je vertrekt van je vorige stukjes. Je personage proeft, voelt, flitst naar een belangrijk moment uit het verleden en keert ook weer terug naar het hier en nu. Een zintuiglijke ervaring zet de flashback in gang. Probeer de overgang zo uit te werken dat je lezer voelt dat er in de tijd gesprongen wordt.

Belangrijk is dat een flashback *functioneel* is, dat de lezer er iets mee kan. Zomaar springen in de tijd als aardigheidje of omdat je verhaal in het slop zat, werkt niet.

Je flashback moet iets meer zeggen over je personage zodat de lezer hem of haar achteraf beter snapt: nu weet ik waarom hij dit of dat zegt of doet of juist niet. Een flashback kan veel verklaren, soms ook het belangrijkste conflict in het verhaal. Maar het leukst is het als dat er niet te dik op ligt. De meeste lezers vinden het niet fijn als ze de indruk krijgen dat de auteur een vingertje in de lucht steekt: lezer, kijk uit, hier komt de sprong in de tijd die alles verklaart!

WELKE TIJD?

Lees je stukje voor.

- (1) Is de flashback *functioneel*? Waarom wel of niet? Wat vertelt het verleden over het heden van het personage? Wat zou je missen als je de flashback zou schrappen?
- (2) Gaat het om een flashback die *spanning* in het verhaal kan brengen? Of legt de flashback het verhaal stil? Dat kan niet echt de bedoeling zijn. Als de flashback goed zit, blijft het verhaal stromen. Veel lezers haken af op verwarrende flashbacks die van de tijdslijn een knoeiboel maken. In kritieken kunnen we ook lezen waar auteurs volgens critici in de fout gingen met hun flashbacks. Een voorbeeld: "Het verhaal is geschreven als een flash back, maar op een of andere manier werkt dit literaire truucje niet. Het is verwarrend en het duurt te lang voordat de verhaallijnen weer in elkaar grijpen." (RvV over *De oesters van Nam Kee* van Kees van Beijnum in *Profiel* 11/15)
- (3) Wat is de *vorm* van de flashback? Duikt de flashback op in een gesprek, in een brief, in een droom? Of gaat het om een herinnering in de gedachten van de hoofdfiguur? Als je in een flashback dialogen uit het verleden wilt laten klinken, bedenk dan wel dat mensen zich best korte stukken of flarden van een gesprek kunnen herinneren maar dat het ongeloofwaardig overkomt dat iemand zich letterlijk een paginalange dialoog kan herinneren.
- (4) Zijn de *overgangen* goed uitgewerkt? Hoe heb je de lezer duidelijk gemaakt dat je springt in de tijd? Heb je tussen nu en vroeger een regel wit gelaten? Of vloeit het heden naadloos over in het verleden? Begrijpt iedereen dat er een sprong in de tijd plaats vindt? Hoe? Misschien ben je spontaan overgestapt van de tegenwoordige tijd naar de verleden tijd? Of heb je juist de flashback met opzet in de tegenwoordige tijd geschreven? Misschien omdat het verleden nog zo sterk leeft in het heden van je personage? Heb je andere hulpmiddelen gezocht om aan te duiden dat je in de tijd springt? Welke? Hulpwerkwoorden? Tijdsaanduidingen?
Er zijn verschillende mogelijkheden om de overgangen tussen heden en verleden uit te werken en de lezer duidelijk te maken dat er in de tijd gesprongen wordt, maar soepele overgangen uitwerken kan bijzonder lastig zijn. Sommige mensen zeggen dat je aan de overgangen de hand van de meester herkent.
- (5) Wat roept de *tegenwoordige tijd* bij jou op? En de verleden tijd?
Voor veel auteurs staat de tegenwoordige tijd voor het hier en nu en ook voor actie, betrokkenheid en aanwezigheid. De verleden tijd hoort voor veel auteurs bij de stem van 'de verteller', bij een bepaalde sfeer, voor sommigen roept deze verteltijd ook rust en afstand op.
Nogal wat mensen kiezen spontaan, zonder erbij na te denken, voor hun favoriete verteltijd. Het omzetten van je stukje naar een andere tijd kan je iets leren. Ook al zou je het daarna weer in je favoriete tijd terugzetten.

VOORBEELDEN VAN FLASHBACKS

Wie kent voorbeelden van flashbacks die bij bleven, uit de literatuur, uit de film?

Sommige auteurs gebruiken zelfs een dubbele flashback. In *Montyn* (van D.A. Kooijman) staat in het eerste hoofdstuk een voorbeeld van een dubbele flashback. De ik-figuur, Jan Montyn, een gedeserteerde Amerikaanse kolonel, denkt terug aan een vreselijk bombardement tijdens de Vietnam-oorlog. Toen hij daar in doodsangst in een tunnel lag, moest hij denken aan zijn jeugd in Nederland. Verder in het boek kondigt D.A. Kooijman (p. 302-307) de flashback van zijn hoofdfiguur als volgt aan: "De film werd teruggedraaid. Ik hing weer aan de voorplecht van die duikbootjager." Ook dat gebeurt vaker, dat flashbacks worden vergeleken met een film in het hoofd van het personage.

Marga Minco gebruikt flashbacks om psychologische, emotionele spanning op te bouwen. In *De val* (Nijgh & Van Ditmar, 1983, p. 28-30) valt Frieda, een oude vrouw, in een put. De schrijfster springt met de lezer 40 jaar terug in de tijd, naar een andere val. Frieda heeft haar man en twee kinderen in de oorlog verloren. Ze zijn omgekomen in een concentratiekamp. De reden waarom zij destijds niet mee werd afgevoerd was ... ook een val (van de trap).

In *Hersenschimmen* (Querido, 1984) laat J. Bernlef knap zien hoe Maarten, een oude man met dementie, juist moeite heeft om heden en verleden uit elkaar te houden. De flashbacks en de gaten in de herinnering maken veel duidelijk over het trage verval van Maartens bewustzijn.

In *Werther Nieland* (De Bezige Bij, 1949) speelt Gerard Reve met heel korte korte flashbacks (in passages tussen haakjes op p. 55, 81, 82 en 125) waarin de jonge hoofdfiguur Elmer terugblijkt op zijn verleden en de lezer hem beter leert kennen.

Tim Krabbé is een auteur die handig gebruik maakt van flashbacks om spanning op te bouwen. In *Het gouden ei* (Bert Bakker, 1984) vertelt hij de voorgeschiedenis van de moordenaar via flashbacks. Flashbacks duiken wel vaker op in thrillers.

Als een roman wordt verfilmd, wordt de chronologische verhaallijn meestal nog frequenter onderbroken door flashbacks om de spanningsboog op te voeren en de verhaallijn gevarieerder en spannender te maken. Wie kent voorbeelden? Wat is er inzake flashbacks veranderd bij de verfilming van *Het gouden ei* van Tim Krabbé, *The English Patient* van Michael Ondaatje en van *Karakter* van Bordewijk? In de film *The English Patient* herinnert de zwaar-gewonde Almasy zich het verleden als verpleegster Hana hem voorleest uit zijn enige boek.

Soms zou je een hele roman als één grote flashback kunnen beschouwen. Dat wordt gezegd over *Vallen* van Anne Provoost (Houtekiet, 1994). In het eerste hoofdstuk ziet Lucas hoe zijn buurmeisje in een ambulance thuis gebracht wordt. Dan springen we in de tijd terug en komen we te weten hoe ze haar ongeluk kreeg.

Nogal wat auteurs zijn jaloers op filmmakers omdat die speciale middelen kunnen gebruiken om flashbacks duidelijk te maken: overvloeiende beelden; soft iris, dit is een kring van

onscherp, troebel beeld rondom het centrale beeld (door de lens met vaseline in te smeren); overstappen naar zwart-wit film; voice over gebruiken (die de kijker informeert over wat hij niet ziet),... Bij het schrijven werkt het echter niet als je je pen in de vaseline stopt om een goeie overgang te creëren.

AMERICAN BEAUTY

We kijken naar een scène uit de film *American Beauty* (minuut 105 tot 107) waarin twee jonge mensen, Jane en haar buurjongen, een videofragment bekijken. In deze korte scène wordt niet gesproken, alleen gekeken naar beelden van een plastic zak die opwaait in de wind.

Schrijf een kort stukje van ca. 20 lijnen waarin Jane aan haar vriend vertelt wat ze ziet en hoe de videobeelden een emotie en een scène uit het verleden oproepen. Probeer die flashback in een korte dialoog te verwerken. Laat Janes vriend enkele vragen stellen waardoor duidelijk wordt dat wat Jane over vroeger vertelt, iets opheldert over haar, dat haar vriend nu beter snapt wie Jane is.

DE LAATSTE FLASHBACK

We kijken naar de slotscène van *American Beauty* (minuut 113 tot 115). Hierin wordt de hoofdfiguur Lester, een 40-jarige man, gespeeld door Kevin Spacey, doodgeschoten terwijl hij een foto bekijkt waarop zijn gezin staat (zijn vrouw, zijn dochter en hijzelf) ongeveer tien jaar geleden. Terwijl hij sterft, ziet hij vijf belangrijke momenten uit zijn leven terug: hoe hij als jongen op padvinderskamp naar de sterren keek; zijn grootmoeders handen; hoe hij voor het eerst de nieuwe auto van zijn neef zag; hoe zijn dochter tijdens het schooltoneel, als elfje verkleed, straalde; hoe zijn vrouw als jong meisje op de kermis naar hem lachte.

Wat maakt deze flashback bijzonder? Ken je nog voorbeelden van zo'n speciale flashback? In sommige romans of films ziet een personage net voor zijn dood 'als in een film' zijn leven aan zich voorbijgaan. Eigenlijk zou je het hele leven als één grote flashback voor de dood kunnen beschouwen.

Een manier om als auteur je personage goed te leren kennen, kan het opmaken van een finale flashback-lijst zijn. Bedenk zelf vijf centrale gebeurtenissen uit het leven van je personage die hij bij zijn dood voor zich ziet. Geef je personage zijn verleden.

Flashbacks bieden veel mogelijkheden, ze kunnen als geen ander stijlmiddel uitdrukken hoezeer het verleden doorleeft in het heden, hoezeer onze beleving van het heden gekleurd wordt door het verleden en omgekeerd: hoezeer nieuwe ervaringen ons beeld van het verleden voortdurend bijsturen.

Flashbacks worden ook wel misbruikt, ze dienen wel eens als ultiem redmiddel, als truc, als camouflage, als al de rest faalt of stroef loopt.

Maar als het gaat om emotionele spanning creëren, om personages via hun verleden te laten oplichten, om afwisseling in de verhaallijn te brengen, blijft het een boeiend procédé.

Wat Aicha schreef na de koekenbak-oefening (variant: een schaal met exotische vruchten):

Oma's handen

De limoen is oma's favoriet.

Als zij kookt, reken dan maar dat je de limoen erbij vindt.

Toen ik nog een klein meisje was, gaf ze mij de verantwoordelijkheid om op de limoenen te passen.

Als beloning kreeg ik geconfijt fruit. Niet erg lekker, maar wel uit oma's hand.

Haar hutsepot is in het hele dorp beroemd.

Ook al smaken de limoenen zuur, mijn oma kan ze veranderen in iets zoeter dan suiker.

Als ik een supermarkt binnen wandel en ik zie de limoenen liggen, dan denk ik dat ze doodgelukkig zouden zijn als ze in oma's handen terecht zouden komen.

Maar geen enkele limoen zou haar kunnen terugbrengen uit de klauwen van de doodswachter.

Aicha Hallouzi